

Het overkwam me vorige week. Hóe het werkt in onze hersens weet ik niet, maar dát het gebeurt is – hoe vanzelfsprekend Swaab het ook zal vinden – toch wel een wonder. Het was een heel kleine, volstrekt onbelangrijke gebeurtenis die in mijn hersens in een flits van een seconde een kettingreactie op gang bracht, die me misschien wel veertig jaar terug in de tijd zette – en nu leidt tot deze blog.

Ik had met behulp van mijn Appie – de digitale vervanger van mijn moeders boodschappenboekje, dat mijn jongere broer Anne en ik elke woensdagmiddag inleverden bij onze oom, de kruidenier; maar dat is een ander verhaal van wel zestig jaar geleden! – een aantal boodschappen gedaan waardoor ik in de loop van de dag weer kon gaan zorgen voor heden ons dagelijks voedsel. Mijn blik zwierf langs de kassa's en net toen ik mijn keuze had gemaakt en drie meter van de door mij uitverkoren kassa verwijderd was – in de blijde verwachting direct geholpen te worden – klapte de kassière het bordje om. Het deed geen pijn en zij was zich niet bewust van wat ze aanrichtte, maar terwijl de kassa werd gesloten, klapte in mijn hersens een luikje open – ik keek in de onpeilbare diepten van mijn geheugen, misschien wel veertig jaar terug.

De mens is stervende – dat was toen de dramatische titel van een televisie-uitzending, waarin een gesprek te zien was met Erich Fromm, afgewisseld met documentaire beelden die er niet om logen. Erich Pinchas Fromm (1900-1980) was een beroemde Joods-Duits-Amerikaanse psycholoog, sociaal psycholoog en filosoof.

'Ik wil u met een eenvoudig voorbeeld duidelijk maken, wat ik bedoel', zoiets moet Fromm toen gezegd hebben en hij ging verder: 'U bent in het postkantoor, u wilt een postpakketje inleveren, u sluit zich aan in de rij – er zijn nog enkele wachtenden voor u. Het is een paar minuten voor halfzes. De man achter het loket doet ijverig zijn werk en de rij wordt snel kleiner. Dan bent u aan de beurt... De postman kijkt op zijn horloge, kijkt u aan, wenst u een goede avond en sluit met een achteloos gebaar het loket.'

Hannah Arendt sprak over de *banaliteit van het kwaad* – het zit in ons kleine mensen bestaan, ziehier een treffend voorbeeld. Voor Erich Fromm was deze 'onbeduidende' postman de verpersoonlijking van *de autoritaire mens*, de mens die zich van macht bedient in de relatie met een ander mens. In zijn gewone, banale doen was de postman wellicht een aardige vader en echtgenoot, maar wel één met een *autoritair karakter*.

Fromm leerde mij in zijn hoofdwerk *De angst voor de vrijheid* (uit 1941!) om het *autoritaire* en *humanitaire* (groeps)karakter te onderscheiden. Dit zijn volgens hem de twee belangrijkste onderscheiden karaktertrekken van de leden van een maatschappelijke groep. Zo'n (groeps)karakter komt tot stand door de leefwijze van die groep, de gemeenschappelijke ervaring.

Mensen die economisch verwaarloosd worden, die ervaren dat ze zonder betekenis zijn, dat ze niet gezien en gehoord worden, kunnen gevoelens van machteloosheid, eenzaamheid, onzekerheid en angst ontwikkelen. Dat kan – zegt Fromm – tot een autoritair karakter leiden: in hun onmacht hebben ze angst voor vrijheid, verlangen ze naar een sterke man die hun twijfel en eenzaamheid wegneemt; *ze vereenzelvigen zich met hem die heeft wat zijzelf niet hebben: autoritaire macht*.

Toen Fromm deze visie in 1941 ontwikkelde, had hij hét voorbeeld voor het grijpen. De Duitse middenklasse kreeg het gevoel van onbeduidendheid door de verloren Eerste Wereldoorlog, het verlies van Duitse grond, door de beurskrach van 1929 en de hoge inflatie. De Duitse bevolking vereenzelfde zich met de autoritaire leider Adolf Hitler en individuele mensen werden daardoor onderdeel van een groot en machtig geheel. Zo was het – zo legde Fromm later uit – ook mogelijk dat schijnbaar aardige mensen zich (als lid van een groep) konden verlagen tot vormen van meedogenloos geweld in de concentratiekampen. Ze wisten zich gelegitimeerd door de machthebber.

Wie nu kennisneemt van de niet zelden gewelddadige en haatzaaiende taal in de ‘sociale media’, moet vrezen dat velen die deze taal bezigen de grote droom van eigen macht en van een autoritaire leider koesteren. Nu lijkt het er nog op, dat het bij dromen blijft. Voor hen gelden wellicht nu nog de dichtregels van Willem Elsschot: ‘...*want tussen daad en droom staan wetten in de weg en praktische bezwaren.*’²

Maar wat als hun droom gelegitimeerd wordt? Toen de Engelse bevolking koos voor de Brexit (met als belangrijk motief het beheersen van de eigen grenzen) steeg onmiddellijk het geweld tegen buitenlanders. Ook in Amerika stijgt, sinds Trump is gekozen, het geweld tegen mensen die als vreemdeling beschouwd worden! Dat is dus wat Arendt bedoelde met *de banaliteit van het kwaad* en Fromm met het *autoritaire karakter*. Samen vormen die twee een dodelijk gif!

Wat als autoritaire dromen gelegitimeerd worden door autoritair leiders, door mannen als Donald Trump en Geert Wilders, door vrouwen als Marie Le Pen en Frauke Petry? Wat als mensen als zij wetten naar eigen hand (menen te) mogen zetten en spreken over neprechters en nepparlement?

Waar een autoritair karakter aan de macht komt sterft humaniteit, tenzij we ons daartegen verzetten. Edmund Burke schreef zo’n 250 jaar geleden al: ‘Nichts anderes braucht es zum Triumph des Bösen als dass gute Menschen gar nichts tun.’³

Nog enkele weken, dan mag *ik* wat doen, mijn stem laten horen, kiezen, het verschil maken! De humaniteit kan winnen!

1 Meer weten over Erich Fromm? Dat kan [hier](#)

2 Uit het gedicht *Het huwelijk* van Willem Elsschot komen deze wonderschone versregels:

‘Want doodslaan deed hij niet, want tussen droom en daad / staan wetten in de weg en praktische bezwaren, / en ook weemoedigheid, die niemand kan verklaren, / en die des avonds komt, wanneer men slapen gaat.’

Het hele gedicht lezen? Dat is de moeite waard en kan b.v. [hier](#)

3. Edmund Burke (1729 -1797) was een Iers filosoof en politicus die als de grondlegger van het moderne conservatisme wordt beschouwd, niet te verwarren met de denkbeelden van de autoritaire politici in vooral Amerika en West-Europa. Mijn neef Bert herinnerde me aan deze uitspraak na mijn vorige blog. Hij woont al veel jaren in Berlijn – een SPD-politicus citeerde Burke. Juist in het Duits klinkt die uitspraak zo goed!

